

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'37/821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.1>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ОКЕАН» У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ МАХНА

VERBALIZATION OF THE OCEAN CONCEPT IN VASYL MAKHNO'S POETRY

Мініч Л.С.,

*orcid.org/0000-0003-3105-6835**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент катедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»*

Демчук О.А.,

*orcid.org/0000-0003-2031-0092**аспірантка катедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»*

У статті за допомогою методів концептуального аналізу й аналізу дефініцій досліджено шляхи й способи вербалізації концепту «океан», його мовно-стилістичні особливості та значеннєві відтінки в поетичних текстах українського письменника-мандрівника Василя Махна. У роботі проаналізовано символи, образи й тропи, що формують семантичний каркас «океану» в творчості автора, а також значення й функції концепту в поетичній картині світу письменника.

У науковій розвідці простежено зв'язок кочівного трибу життя Василя Махна з його ідіостилем. З'ясовано, що невід'ємною частиною поетичних текстів автора стали акватичні образи, серед яких і образ океану, котрий яскраво репрезентує концептосферу творчості українського поета. У статті доведено, що концептосфера поезій автора не зовсім відповідає звичній і типовій мовній картині представника українського етносу, оскільки письменник тривалий час мешкає в Америці.

У роботі проаналізовано дефініції лексеми «океан» та простежено нові значення й форми вираження досліджуваного концепту в авторському образному обрамленні Василя Махна. Концепт «океан» у текстах поета має різні дефініції, серед яких означення водного простору й чогось неосяжного, зокрема «океан» постає в текстах безмежною чорною дірою, де можна загубити все, або ж просто частиною буденного пейзажу. Також аналізований концепт у поезії письменника набуває дуальних характеристик, наприклад водна стихія в мовній картині автора постає то меланхолійною та спокійною, то грізною та деструктивною.

У науковій розвідці також доведено, що вербалізація концепту «океан» у поетичних текстах Василя Махна доволі часто завуальована, виражена за допомогою перифразів, різних асоціативних лексем, тропів чи образів. Окрім того, «океан» у поезіях письменника постає живим, набуває рис персоніфікації, що пов'язано з архетипними уявленнями про водний простір як божество чи якусь магічну істоту.

У статті досліджено, що в текстах поета концепт «океан» вербалізовано здебільшого іменниками, рідше – приметниками, до того ж у поезіях Василя Махна лексема «океан» часто обрамлена епітетами.

Ключові слова: океан, концепт, концептосфера, мовна картина світу, ідіостиль.

The article deals with the ways and means of the ocean concept verbalization, its linguistic and stylistic features and its semantic nuances in the poetic texts of Vasyl Makhno with help of methods of conceptual analysis and analysis of definitions. The study analyzes the symbols, images and paths that form the semantic framework of the «ocean» in the writer's poetry, as well as the meaning and functions of the concept in the poetic picture of the author's world.

Scientific research investigates the connection between the nomadic tribe of Vasyl Makhno's life and his idiostyle. It was found that aquatic images became an integral part of the author's poetic texts, including the image of the ocean, which vividly represents the conceptual sphere of the Ukrainian poet's work. The article proves that the conceptual sphere of the author's poetry does not quite correspond to the usual and typical linguistic picture of the representative of the Ukrainian ethnic group, because the writer has lived in America for a long time.

The research analyzes definitions of the word «ocean» and new meanings and forms of expression of the researched concept in the author figurative frame of Vasyl Makhno. The ocean concept in the poet's texts acquires various definitions, including the definition of water space and something immeasurable, in particular, the ocean appears in the poetry as a boundless black hole where you can lose everything, or as a part of usual landscape. Also, the analyzed concept in the writer's poetry acquires dual characteristics, in particular, the water element in the author's linguistic picture can be melancholy and calm, then formidable and destructive.

The article also shows that the verbalization of the ocean concept in the poetic texts of Vasyl Makhno is often veiled, expressed through paraphrases, various associative tokens, tropes or images. In addition, the «ocean» in the writer's poetry comes alive, acquires a feature of personification, which is associated with archetypal ideas about water space as a deity or a magical creature.

The article investigates that the ocean concept is verbalized mostly by nouns, less often by adjectives in the poet's texts, and the token «ocean» is often framed by epithets in Vasyl Makhno's poems.

Key words: ocean, concept, conceptual sphere, linguistic picture of the world, individual style.

Постановка проблеми. У сучасній мовознавчій науці зросло зацікавлення когнітивною діяльністю людини, де мова є засобом концептуалізації навколишньої дійсності. Утворення певних концептів у свідомості індивіда виникає внаслідок особливостей особистісного сприйняття універсуму, котрі залежать від світоглядних орієнтирів, само- та етноідентичності, колективного несвідомого, архетипних уявлень, що впливають на мовну картину світу людини. Власне тому в лінгвістиці набувають актуальності дослідження мовної системи окремої особи, ідіостилю письменників, в контексті якого важливим є концепт – вербалізоване індивідуальне ментальне утворення в свідомості людини, яке сформоване під впливом соціуму та культури, що оточували особистість упродовж життя. Зацікавлення сучасної мовознавчої науки у сфері дослідження концептів як частини авторської мовної картини світу спрямоване також і на письменників, основою творчості яких стало інтелектуальне кочівництво, а стилем життя – мандрівний. До таких авторів належить і Василь Махно – сучасний український письменник, чия творчість цікава тим, що мовна картина світу митця сформована значною мірою завдяки пізнанню нових культур під час подорожей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття концепту досліджували Михайло Бахтін, Анна Вежбіцька, Костянтин Голобородько, Лариса Ковбасюк, Вікторія Красних, Мирослав Лаюк, Олена Селіванова, Вероніка Телія та інші. Серед науковців, що присвятили студії творчості Василя Махна, можемо виокремити Івана Андрусика, Тараса Антиповича, Юрія Барабаша, Тамару Гундорову, Андрія Дрозда, Олесю Калинюшко, Світлану Кочергу, Світлану Марчук, Йоханена Петровського-Штерна, Марію Ревакович, Богдана Рубчака. Науково-методологічною базою нашого дослідження стали праці Анни Косенко, у яких науковиця зосередила увагу на питаннях концепту, аналізу його в поетичній творчості, Анатолія Загнітка та Лесі Оліфіренко щодо естетики мови поезій Василя Махна. Також за основу цієї студії взято працю Карла-Густава Юнга про архетипи й колективне несвідоме. Жодна з цих розвідок не зосереджена на репрезентації кон-

цептів, зокрема й концепту *океан*, у поезіях Василя Махна, що й робить наше дослідження актуальним.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в дослідженні способів вербалізації концепту *океан* в поетичних текстах Василя Махна, в аналізі образно-стилістичних мовних засобів його репрезентації у творчості письменника.

Виклад основного матеріалу. Творчість Василя Махна займає чільне місце в літературному просторі, оскільки його нові книги завжди привертають до себе увагу критиків та літературознавців. Жанрові горизонти текстів письменника доволі розмаїті, зокрема в доробку автора є збірка оповідань «Дім у Бейтінг Голлов», що стала Книгою року ВВС – 2015, а останні дві збірки есеїстики, «Околиці та пограниччя» та «Уздвож океану на ровері», увійшли до короткого списку Книги року ВВС – Есеїстика 2019 і 2020 років відповідно, перший же роман Василя Махна «Вічний календар» теж був номінований на Книгу року ВВС – 2019 і Шевченківську премію – 2020. Проте дебютував автор як поет 1993 року й має понад десять поетичних збірок, тому впевнено закріпив за собою цей статус у літературному світі. Поезії становлять лівову частину творчого доробку автора й мають яскраву концептосферу, оскільки Василь Махно – людина-пілігрим. Поет перебуває в безперервному пошуку сенсів і себе, виміром його екзистенції стали подорожі, відкриття різноманітних культур, самоусвідомлення через пізнання нового. Письменника, як і його творчість, приймають у різних країнах світу: Америка, Грузія, Естонія, Ізраїль, Індія, Латвія, Литва, Німеччина, Сербія, Польща, Румунія, Чехія та інші. Хоча й, на думку Тамари Гундорової й більшості науковців, «...Махно свідомо зараховує себе до української літератури, з якою пов'язав себе ще у тернопільський період, і пише українською мовою» [1, с. 3], внаслідок мандрівного трибу життя концептосфера поезії Василя Махна виходить за межі окресленого колективним несвідомим й архаїчними уявленнями українського етносу.

Загалом, на думку Анатолія Загнітка й Лесі Оліфіренко, поетика текстів Василя Махна полягає у використанні несподіваних образів та засобів

досягнення цієї образності [2, с. 15], зокрема особливість естетики поетичних текстів письменника – у тому, що частиною його ідіостилу стали акватичні концепти, серед яких й *океан*. Про це й свідчить часте вживання цієї лексеми у назвах збірок, есе чи окремих поезій: «*Поет, океан і риба*», «*Уздовж океану на ровері*», «*Океан Сен-Жон Перса*», «*Осінь поблизу океану*», «*Перед океаном*», «*Дім перед океаном*» тощо. Проникнення океану в концептосферу творчості автора пов'язане насамперед зі зміною місця проживання митця-мандрівника з України на Америку з 2000 року, тому океан – це вже частина повсякденності Василя Махна, простору, в якому він знаходиться.

Існує безліч підходів до аналізу структури й образно-стилістичних мовних засобів репрезентації концептів, але більшість мовознавців сходяться, що передусім потрібно зосереджувати увагу на образних функціях концепту, його лексичному значенні й авторському інтерпретаційному аспекті [3, с. 83]. Щодо семантики океану, то лексема є багатозначною та може бути вжита й у переносному значенні, зокрема у СУМ-11 наведено такі дефініції цього поняття: 1) водний простір, що вкриває більшу частину земної кулі й поділяє суходіл на материки та острови; 2) одна з чотирьох основних складових частин водного простору земної кулі, що розділяє материки; 3) щось безмежне, неосяжне [6].

Звісно ж концепт океан в авторському образному обрамленні Василя Махна набуває нових значень і форм вираження. Здебільшого автор вживає його в контексті опису простору, в якому перебуває, його водної частини, доповнення пейзажів лірики: «*тільки тому, що минає осінь – що океан поруч / острови напинають вітрила – кожен з них стане човном*» [5, с. 67], «*...він читає її вірші – збиваючись / з ритму об шум / океану...*» [5, с. 104], «*і цього дня – біля океану – вітряно*» [5, с. 197], «*...і січневі сніги падають цілу ніч в океан*» [5, с. 67], «*біля океану вітряно і вечорами вже зимно*» [5, с. 418], «*в океані – від яхти проораний слід*» [4, с. 95]. Натрапляємо й на отожднення океану з чорною дірою чи вічністю, що вказує на його зв'язок із безмежністю в поетичній картині автора: «*велика яма світового океану – чорна діра – порох замислу...*» [5, с. 61]; «*океан – як синонім вічності*» [4, с. 124]. Семантика аналізованого концепту відповідає його лексичним значенням, вказаним у тлумачному словнику, але в поетичному тексті слово океан поєднане з великою кількістю різних авторських тропів, образів, що розмиває першопочаткову дефініцію, надаючи цьому концептові додаткових семантичних відтінків у межах ідіостилу Василя Махна.

Вербалізація океану в поетичних текстах письменника здебільшого завуальована за допомогою перифразів, інших лексем, образів, тропів, що асоціативно нашоувують реципієнта на концепт аналізованого водного простору. На подібну гру слів натрапляємо в таких рядках: «*серпень – фраєрко – пора збирання плодів / меду в якому білого хліба м'якуш / – Парижу в якого я так хотів – / викинутих на берег атлантичних китів / наших з тобою повітряних душ*» [5, с. 358], «*"ахах ти зі мною як Бруклін з своїм мостом / наш корабель просто потрапив у шторм"*» [5, с. 448], «*Я повернувся додому. Дім має дно і якір*» [5, с. 445]. Образи атлантичних китів, шторму, дна, берегу, корабля – усі вони асоціативно пов'язані з океаном, відповідно особливістю ідіостилу Василя Махна є вербалізація певних концептів за допомогою лексем, коди значень яких перегукуються з семантикою океану.

Значення концепту океан має також дуальний характер вираження в текстовій репрезентації письменника. У поезії елемент водного простору постає то меланхолійним, то руйнівним. Наприклад, у вірші «Елегія води» образність, метафоризація, за допомогою яких вербалізовано аналізований концепт, має спокійний характер, на що впливає і сам жанр елегії: «*рибалки приходять до човнів перевернутих як мушлі / що гудуть гулом минулого; тиньк води – / вогкий запах і ластовиння солі – бридкі медузи – / розпластаними плямами покрили лінію берега*» [5, с. 61]. Значення стихії руйнації океан набуває в поезії «Сенді-2012», у назві якої вже вербалізовано поняття урагану, відповідно вірш має танатологічні мотиви: «*Нью-Йорк – не Венеція: ми підємо під воду: / вулицями Атлантика йде переможним походом / римським легіонером – освітлювана маяками / це трохи й у телефоні вигасне батарея / це трохи й вода понесе з моряками...*» [5, с. 343]. Такий двоїстий ефект семантики спокою (вогкий запах, тиньк води) та руйнації (ми підємо під воду) океану досягнуто за допомогою лексем і словосполучень, із якими автор асоціює аналізований концепт.

Океан часто набуває персоніфікованих рис у текстах Василя Махна, у рецепції письменника концепт постає живим – із людськими рисами, здатним до комунікації з ліричним героєм, водночас величним і могутнім: «*пишучи лист – адресатом вибравши океан – і тонке чайне перо / вмокаєш у сіль що росте у воді – що каже нам про усе*» [5, с. 76], «*скажу океанові: "не дурій!" / не чіпай берега на якому мій дім*» [4, с. 104]. Одухотворення й анімістичні мотиви у репрезентації аналізованого концепту пов'язано

з архетипною міфологічною свідомістю кожного індивіда, з колективним несвідомим, що є однією з рушійних сил творчого й когнітивного процесу [7, с. 220]. Наближення *океану* до істоти пов'язано з уявленнями давніх народів про стихії як живого організму, зокрема й в античній міфології існувало однойменне божество. Семантично концепт наблизився до прадавнього й сакрального, поруч якого людина мізерна й розгублена: «...сівши при березі *океана* – додаю припливи сумнівів – / і віднімаю відпливи впевненості – напевне що зіб'юся у підрахунках» [5, с. 110].

Концепт *океану* тісно пов'язаний із концептом *дому* в текстах Василя Махна, оскільки на їхні образи ми часто натрапляємо в одній і тій же поезії: «каже: кипить вода – і що йде по чайник / а у мене – кажу – *океан* і чайки» [5, с. 368], «і коли я увійду в кімнату – й увімкну люстру / і коли світло впаде на плечі нам двом / кого до нашого дому впустим / туману білий листок морської капусти / що росте з *океану* з Різдом?» [5, с. 379], «так багато потрібно побачити / щоби домом життя позначити / при *Атлантиці* – одновітрильним...» [4, с. 135]. Поєднання *океану* й *дому*, їх отождолення пов'язані з тим, що автор, котрий мешкає поблизу водного простору й постійно перебуває в межах того локусу, переніс свій особистий досвід у творчість, у якому в мовній картині письменника *океан* уже фактично став незамінною частиною топосу *дому*.

У поетичних текстах Василя Махна *океан* ужито поряд із іменем французького письменника Сен-Жон Перса, наскрізним образом творчості якого був аналізований концепт: «*Океан Сен-Жон Перса* – замисел темних ліній / що сплелися в гієрогліф імен / ріки, що впадає в яму самотності» [5, с. 37]. Семантика *океану* набуває інтертекстуального характеру й перегукується з текстами іноземного поета.

Концепт водного простору в поезії Василя Махна виражено здебільшого іменниками: «...вздовж *океану* – чайка...» [4, с. 56], «при яких словах тобі тепліше? / пагорбах – з яких почались вірші? / *океанах*? – при яких річках» [4, с. 61], «знає напрямом снігу і дому / знає де *океан* й ріка» [4, с. 115], «ця країна чужа – вона кора-

бель між двох *океанів*» [5, с. 120], «*океан* облизує тебе і лащить...» [5, с. 202]. Позаяк трапляється й вербалізація концепту за допомогою прикметників: «я хотів надіслати тобі Бруклінській міст: бо він наче жест / вилялої дівки – статуї Свободи – позеленілої / від *океанічної* вологости...» [5, с. 138], «їхні тіла і музика – запах солоний – *океанічна* сіль» [5, с. 246], «*океанічна* хвиля заходить на острів – і мертво» [5, с. 343].

Загалом *океан* доволі самостійна лексема в текстах Василя Махна, проте зрідка трапляються епітети на позначення водного простору: «у погляді який зі сну – що наче / зимовий *океан* в тім погляді...» [4, с. 98], «"*океан* неспокійний – подивися – он сірі мартини"» [4, с. 447]. Прикметники *зимовий*, *неспокійний* підкреслюють образність концепту *океан*, а саме – його могутність, неосяжність.

Висновки. Отже, концепт *океан* став невід'ємною частиною індивідуального авторського стилю та поетичної картини Василя Махна й закріпився в його ідіостилі внаслідок мандрівного способу життя поета, а відповідно – й збагачення мовної картини світу митця. У текстах письменника аналізований концепт вербалізовано здебільшого іменниками, рідше – прикметниками. Семантично *океан* часто відповідає своєму значенню водного простору, чогось неосяжного й безмежного в поезії автора, але в деяких випадках точно семантичне значення встановити неможливо через індивідуальне обрамлення різними тропами. Концепт *океан* у поетичних текстах Василя Махна має також семантичне навантаження чогось могутнього, вічного, сакралізованого, що пов'язано з архетипними уявленнями про світ, що міцно вкорінились у колективному несвідомому. Особливістю відтворення аналізованого концепту є його асоціативна текстова репрезентація за допомогою образів, котрі переплетені значеннями відтінками з *океаном*, серед них – медузи, риби, атлантичні вітри, кити, кораблі, маяки, шторм, береги, вогкий запах тощо.

Концептосфера поетичної творчості Василя Махна, його ідіостиль, репрезентація й вербалізація акватичних образів-концептів, серед яких і *океан*, заслуговують подальшого дослідження в сфері мовознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гундорова Т. Василь Махно, або Як стати американським поетом : вступна стаття. *Махно В. Поет, океан і риба : вибрані вірші (1993–2018)*. Харків : Фоліо, 2019. С. 3–14.
2. Загнітко А., Оліфіренко Л. Естетика мови поетичних творів Василя Махна. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. 46 с.
3. Косенко А. До питання структури концепту. *Наукові записки національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. Острог : Видавництво НаУОА, 2014. Вип. 42. С. 83–85.
4. Махно В. Одновітрильний дім. Львів : ВСЛ, 2021. 144 с.

5. Махно В. Поет, океан і риба : вибрані вірші (1993–2018). Харків : Фоліо, 2019. 496 с.
6. Словник української мови : онлайн-версія СУМ-11. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 30.03.22 р.).
7. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Л. : Астролябія, 2012. 588 с.

УДК 811.161.2'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.2>

ТИПОЛОГІЯ МЕТОНІМІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ У СТРУКТУРІ НЕПОХІДНИХ НАЗВ ЧАСТИН ТІЛА

TYPOLOGY OF METONYMIC RELATIONS IN THE STRUCTURE OF NON-DERIVATIVE NAMES OF BODY PARTS

Пітель В.М.,

orcid.org/0000-0001-6208-1860

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Пітель В.І.,

orcid.org/0000-0001-8974-3852

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті описано типологію одного з видів семантичних зв'язків, які утворюють смислову структуру багатозначних непохідних назв частин тіла, – метонімії відношення.

Метонімія як тип полісемії виявляється в перенесенні найменувань на основі суміжності (просторової або часової) реалій світу. Вона представлена певними видами зазвичай повторюваних семантичних відношень, на основі яких можна вивести узагальнені формули (моделі) метонімії зв'язків семем у структурі полісемантів. У семантемах непохідних багатозначних соматизмів виявлено 28 таких метонімії моделей.

Наявність у слів однієї лексико-семантичної групи в первинному значенні низки однакових ознак (родосема, видосема) сприяє переносу назв слів цієї групи на суміжні реалії та паралельному виникненню лексико-семантичних варіантів. Однак появу нових семем детермінують не лише мовні, а й позамовні чинники, тому не всі слова аналізованої групи мають однакові вторинні значення.

Фіксуємо появу ЛСВ за однаковими моделями не тільки в семантичній структурі слів аналізованої групи загалом, а й у межах одного слова (*сало* 1–2, *сало* 1–3 (2 модель); *сало* 2–4, *сало* 3–4 (8 модель)), синонімів (*лице* 1–4, *писок* 1–3 (3 модель)).

Спостерігаємо координованість семантичної деривації та схожість утворення не лише окремих лексико-семантичних варіантів досліджуваних лексем, а й однакову спрямованість семантичної деривації й залежність похідних значень від основного, тотожність смислової структури в семантемах загалом. Так, полісеманти *вовна*, *шерсть* і *хутро* мають по 3 значення, характеризуються ланцюжковою полісемією та аналогічними тематичними моделями, на основі яких розвинулася полісемія (моделі 6, 7).

Дві тематичні моделі – “*частина тіла* → *інша частина тіла, на (в) якій вона знаходиться*”, “*частина тіла* → *продукт харчування, страва, приготівлені з неї*” – відзначаються з-поміж інших найвищою продуктивністю. Більшість тематичних моделей мають досить низьку продуктивність. Так, за 17 з них утворено всього по одному ЛСВ. Однак регулярність окремих метонімії моделей свідчить про повторюваність встановлюваних у свідомості людей відношень між семемами полісемантів, які належать до тематичної сфери “частини тіла”.

Ключові слова: соматизм, метонімія, семема, семантема, тематична модель.

The article describes the typology of a kind of semantic relations which form the notional structure of polysemantic non-derivative names of body parts – metonymic relations.

Metonymy as a type of polysemy means transferring of names' senses due to contiguity (spatial or temporal) of the world's realia. It is represented by certain types of usually repetitive semantic relations, based on which the generalized formulas (models) of metonymic relations of sememes in the structure of polysemants are derived. In the semantemes of non-derived polysemantic somatisms, 28 of such metonymic models have been identified.

The presence of several identical features in the primary meaning of the words of one lexical-semantic group contributes to the transfer of names of the words of this group to related realia and the parallel emergence of lexical-semantic variants.